

Чередник Л. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

КОНЦЕПТУАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ МИТЦЯ У ЦИКЛІ ПОЕЗІЙ ЛІНИ КОСТЕНКО «СИЛУЕТИ»

Анотація. Статтю присвячено проблемі концептуальної інтерпретації образу митця у циклі поезій Ліни Костенко «Силуети». Численні ремінісценції, алюзії, пряме цитування, біографічні факти є не лише різновидом інтертекстуальних вкраплень, а й допомагають авторові відтворити реальність культури як невмирущої екзистенції.

Ключові слова: інтертекст, ремінісценція, алюзія, поезія, образ, ліричний герой.

Постановка проблеми. Творчість нашої видатної сучасниці Ліни Костенко – це «завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі» [4, с. 113]. Поетеса надзвичайної сили духу, вираженості поглядів, із чіткою громадянською позицією, філософською мудрістю і, разом із тим, пронизливою ліричністю і душевною ширістю. Її творчість воістину феноменальна. Важко не погодитися з думкою Л. Ставицької про те, що творчий здобуток Ліни Костенко – «це скорше поезія мудрості душі, пізнання світу через сердечні пориви, спалахи емоційності. Примат душі над рацією, навіть стилістичне зниження останнього – важливий світоглядний концепт лірики» [7, с. 23–24].

Вражає розмаїття тем мисткині, широта проблематики її творів, що зумовили виникнення великої кількості підходів до вивчення її творчості. М. Льницький, відзначаючи широту тематики поезій Ліни Костенко, справедливо зауважив, що «в її книгах зовсім немає описовості, споглядальності, «номенклатурності» тем і мотивів. Натомість у них виявлена гостра, часто зболена причетність до тривоги і катаклізмів ХХ ст., до гострих суспільних і людських дисонансів, що часто виникають у складному сучасному світі» [3, с. 414].

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Літературно-критичне осмислення поетичних перлин Ліни Костенко репрезентовано у працях В. Базилевського, В. Дончика, М. Гольберга, М. Коцюбинської, В. Шелеста, Г. Кошарської, Л. Ставицької, Д. Дроздовського, В. Панченка та багатьох інших. Усі дослідники згодні у тому, що ядро естетичних пошуків поетеси становлять культурологічні прояви загальнолюдського у тісному переплетінні з національним. Вона наполегливо виводить українську культуру зі стану заблокованості на широку дорогу європейського діалогу.

На сторінках творів Ліни Костенко постійною є одна з найдавніших тем світової літератури – тема мистецтва і митця.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження концептів «культура», «митець» і «мистецтво» у циклі поезій Ліни Костенко «Силуети», осмислення особливості художньо-естетичної продуктивності сюжетних моделей даних творів, аналіз специфіки функціонування культурних матриць на рівні образів, колізій у сфері зіткнення конфліктів і розгортання мотивів.

Викладення основного матеріалу. Як показує дослідження, тема поета і поезії пронизує набуток Ліни Костенко різних

періодів, наприклад: вірші «Доля», «Страшні слова, коли вони мовчать...», «Ми мовчимо – поезія і я», роман у віршах «Маруся Чурай» та багато інших. Літературознавець Д. Дроздовський так писав про письменницю: «Ліна Костенко – це дзеркало української культури, в якому сама нація постає сильною, мудрою і красивою. На жаль, часом нація справді не доросла до Поета» [2, с. 82].

Образ поета у творах Ліни Костенко – це завжди напружений нерв доби, який промовляє у своїх віршах «від імені болю» [5, с. 243].

Цикл «Силуети» має досить своєрідну композицію, яка окреслює значний період культурного розвитку людства. Авторка змальовує образи різноманітних митців, які зробили вагомий внесок у розвиток світової культури. Серед них – тринадцять письменників (з них – дев'ять класиків світової поезії і чотири прозаїки, а саме: Данте, Рембо, Е.Л. Войнич, О. Пушкін, Б. Пастернак, К. Гамсун та ін.), художники (Верне, Ван-Гог, Мікеланджело Буонарроті, Дега, І. Сошенко та ін.), музиканти (Стравінські, Ф. Ліст та ін.), актор («Finita la tragedia»). Окрім того, поетеса вважає творцями усіх, хто сприяв розвитку світової науки (Г. Галілей, Ф. Нансен, М. Склодовська, Дж. Бруно) та ін. Також серед когорти творців є ім'я титана Прометея та його дружини Климени.

Відкриває цикл вірш «Художник», присвячений французькому живописцю Орасу Верне, відомому майстрові батальних полотен. Окрім того, митець любив писати бурхливі краєвиди, поєднуючи їх із військовими сутичками (наприклад, картина «Битва на морі» (1825), та екзотичні гостросюжетні моменти («Мазепа, переслідуваний вовками» (1826–1827)). Саме процес малювання бурхливого моря під час грози і змальовує Ліна Костенко. Авторка розповідає, як художник, щоб відчувати усю велич грози, навіть просив прив'язати його до щогли:

*Він писав її барвою моря,
шумовинням білої піни,
він робив ескізи суворі
олівцями порід камінних [4, с. 220].*

Верне наскільки тонко відчував природну стихію, що «йому обпікали руки горді спалахи блискавиць» [4, с. 220]. Отже, митець, щоб бути правдивим, має розуміти, пережити те, що він зображає.

Цікавим є інший вірш, присвячений нідерландському художнику Вінсенту ван Гогу. Ліна Костенко словесно змальовує внутрішній стан свого героя, його самотність, болісне світовідчуття:

*Моя муко, ти ходиш по грані!
Вчора був я король королів.
А сьогодні попіл згорання
Осідає на жар кольорів [4, с. 223].*

Приєм алітерації ще більше нагнітає ситуацію тривоги: «Холод холоду. Тиша тиш // Циклопічною самотністю небо дивиться на Париж» [4, с. 223].

Твір сповнений численними ремінісценціями та алюзіями, які створюються за допомогою згадок про роботи митця. Так, наприклад, у рядках «а сьогодні попів згорання осідає на жар кольорів» [4, с. 223] простежується згадка про картину, що є своєрідною візитівкою художника – «Соняшники» (1887). Надзвичайно яскраві золотаво-жовті соняшники стали символом прекрасного у житті. Але картина має глибокий трагічний підтекст: усе, що народжується, має померти. Такий жорстокий закон буття.

У рядках вірша відчувається подих смерті, насування катастрофи. Поезія досить точно відтворює останні роки життя художника, на мольбертах якого «розп'ятий світ», а сам він – «надгроб'я на цьому цвинтарі» [4, с. 223].

Сумний і знервований характер оповіді підкреслює натяк на останню картину Ван Гога «Дорога з кипарисом і зіркою». На ній – густе темно-синє небо, прикрашене велетенською зіркою, що за розміром перевищує місяць. У центрі полотна – високий і прямий кипарис, гостре темне листя якого безладно настовбурчилося. Він наскільки високий, що глядач не бачить його верхівки: дерево у якомусь напруженому пориві прагне до нічного тривожного неба. Повз нього проходить звивиста похила дорога. Дві маленькі непропорційні фігурки перехожих, що йдуть до невеликого готелю з ледь освітленими вікнами, губляться на дорозі і, здається, ось-ось зісковзнуть зі свого шляху. Картина сповнена символів: кипарис нагадує про потойбічний світ, далека зірка – про вічність, різкі мазки пензля передають знервованість художника, його хворобливий стан:

*Кипариси горять в небозвід.
Небо глухо набрякло грозою.
Вигинаються пензлів хорти.
Чорним страусом палеозою
Переламано горам хребти* [4, с. 223].

Прості синтаксичні конструкції вірша з численними знаками тире і риторичними окличними реченнями сприймаються як останні схлипування душі, що покидає цей світ.

Є у вірші і згадка про божевілля Ван Гога. Але поетеса своєрідно трактує цей біографічний факт:

*Він божевільний, кажуть. Божевільний!
Що ж, може бути. Він – це значить я.
Боже – вільний...
Боже, я – вільний!
На добраніч, Свободо моя!* [4, с. 223].

Філософський момент переходу матерії з одного стану в інший дає художнику звільнення, той спокій, якого не було у реальному житті. Злиття автора зі своїм ліричним героєм красномовно свідчить не лише про глибину переживань, а й про єдність страдницького шляху справжніх митців. Дослідник В. Саєнко щодо констатації цього факту писав: «Створений палімпсест, який характеризується практично невичерпною семантикою і символікою багаторівневого осягнення долі справжнього митця, що переростає свій час і стає нетлінним скарбом людства. І хоч його життєва дорога проходить через страждання, але геніальна пристрасть сильніша від самотності і недуги» [6, с. 165].

Вічна тема істинного мистецтва постає у поезії «Чекаю дня, коли тобі скажу...», присвяченій італійському скульптору, художнику, архітектору, поетові й інженеру Мікеландже-

ло Буонарроті. Завдяки ремінісценціям із життя італійського майстра Ліна Костенко створює узагальнений образ істинного митця, для якого характерними є сумніви у власному таланті, незалежно від віку і доби:

*Важкі повіки...стежечка сльози...
І жаль безмірний однієї втрати:
«В мистецтві я пізнав лише ази.
Лише ази! Як шкода умирати...»* [4, с. 225].

У усі часи тільки невігласи вважали себе геніями, не усвідомлюючи власної бездарності:

*Ти, неблаганно совісте майстрів,
Тобі не страшно навігацій Лету!
Тяжкий був час. Тепер кого не стрів –
Усі митці, художники й поети.*

*Всі генії.
На вічні терези
Кладуть шедеври у своїй щедроті.
Той, хто пізнав в мистецтві лиш ази,
Був Мікеланджело Буонарроті* [4, с. 225].

Низка віршів циклу присвячена відомим майстрам красивого письменства. У них головною є проблема взаємин митця і влади, митця і суспільства. Висновки досить сумні: в усі епохи творець був чужим серед юрби міщан, тому і ставав вигнанцем. Так, у поезії «Під вечір виходить на вулицю він...» авторка переповідає історію безсмертного Данте. У вірші багато біографічних мотивів, зокрема вигнання поета з рідної Флоренції, життя на чужині:

*Вважай, що спалила. Згорів я. Помер.
Сім міст сперечались, що їхній Гомер.
А ти ж, моє місто, єдине, одне!
О, як ти цькувало і знало мене!* [4, с. 224].

Мотив поета-вигнанця є й у вірші «Хлопчик прийшов із Шарлевілью», головним героєм якого є відомий французький поет-символіст Артур Рембо. У творі знову з'являється думка про те, що митець є вигнанцем у суспільстві, оскільки не вписується у його закони:

*Він не може звикнуть до принижень,
може, він скажений через те.
Він нестерпний? Дами і добродії!
Етику порушив, етикет?
Не доводьте дійсність до пародії,
вам нічого, але ж він поет!* [4, с. 228].

Поетеса ніжно називає Рембо хлопчиком, і в цьому звертанні лунає невидиме єднання їхніх душ, бо й сама вона зазнала гіркоту переслідувань. На початку і в кінці вірша використовується обрамлення, яке є логічним завершенням оповіді про поета-бунтаря: «Хлопчик прийшов із Шарлевілью» [4, с. 228]. Але вірш закінчується іншим рядком: «Хлопчик прийшов із Шарлевілью. Мученик вернувся в Шарлевіль» [4, с. 228]. У цих словах – весь трагізм долі митця. Отже, закінчення слугує важливим структурним елементом поезії, оскільки не просто містить висновок, а й об'єднує усю композицію твору. Слід також зазначити, що авторка вдається до астрофічної строфіки, що найкраще передає напруженість твору. На цю особливість римування у поезіях Ліни Костенко звернув увагу В. Брюховецький, який зауважив, що поетеса «приділяє величезну увагу семантичному наголосу в римуванні. У неї гостре чуття відтінків смислу, які можна передати саме через, здавалось би, суто технічну сторону віршування» [1, с. 242].

Окрім того, у вірші переважають іменники, що допомагають передати констатацію факту. Прийом персоніфікації («О Парижу, не доведь його до божевілля, // постарайся зберегти його або // хоч принаймні пожалій, щоб вижив» [4, с. 228]) допомагає увести мотив заклик до співчуття, яке, на жаль, відсутнє у суспільстві. Велика кількість риторичних звертань, окличних речень допомагають передати біль щодо долі митця, яким насичений вірш.

У циклі «Силуети» є й інший мотив: добровільної втечі митця з рідних місць, які перетворили його життя на справжнє-сіньке пекло. Це вірш «Алея тиші», присвячений письменникові Л. Толстому. У короткому вірші викладено усе життя великого майстра слова: його моральні пошуки істини, прагнення до досконалості, анафему, душевні тортури:

*А за життя, о, як хотілось тиші!
Здригався мозок, загнаний, як лось.
А за життя сім сивих днів на тиждні
Щось по душі гасало і товклося!* [4, с. 243].

Відомо, що безглуздість звинувачень критики, співвітчизників, які цілеспрямовано цькували письменника, сімейні негаразди стали причиною того, що Толстой покинув свій маєток у Ясній Полянці і вирішив почати нове життя. Та хвороба і смерть завадили здійсненню його планів. Ті, хто терзав його душу, після смерті письменника зробили з нього ідола. І в цьому полягає парадокс генія, якого за життя досить часто не визнають:

*Спочатку так: терзати, розпинати.
Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик.
А потім все – святині, експонати.
Письмовий стіл, перо і черевик.
Той дуб. Той граб. Та бричка, що у стайні.
Той чорт. Той граф. Того паперу жмут.
Та станція. Той поїзд. І останні
його слова:*

«Тікати... доженуть...» [4, с. 243].

Аналізований вірш є глибоко психологічним. Розкриттю напруженого стану героя сприяє прийом градації («Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик»), який має не лише інтонаційно-емоційні, а й психологічні ознаки. Виразність градації посилюється поєднанням її з повтором, що є одночасно і лексичною анафорою («Той дуб. Той граб. Та бричка, що у стайні. // Той чорт. Той граф. Того паперу жмут. // Та станція. Той поїзд»). Саме так коротко і емко поетеса відображає усе життя Л. Толстого: від його дитячої мрії знайти «зелену паличку», що схована під старим дубом у лісі, з метою зробити усіх людей щасливими, до його втечі з Ясної Поляни, того поїзду, що привіз письменника на станцію Астапово, де він відійшов у вічність. Останні слова митця «Тікати... доженуть...» є свідченням його нескореності і вірності своїм ідеалам, які так ніхто і не зрозумів.

Мотив самотності митця у суспільстві є головним і у вірші «Астральний зойк». Головний герой твору – Олександр Пушкін, який веде розмову з людьми із «зоряної пустелі» вічності. У творі з'являється думка про нищість земної метушні, яка поглинає людей у реальному житті. Виникають також розмисли про необхідність свободи для справжнього творця, без якої він не може жити:

*Я хочу волі, волі!.. А царі?
Я хочу жити, жити!.. А Дантеси?
Я сто поем ще маю на меті,*

А я дивлюсь у вічі пістолеті...

В безсмерті холодно. І холодно в житті.

О Боже мій! Де дітися поету? [4, с. 236].

На жаль, риторичне питання, що лунає в останніх рядках в усі віки залишається без відповіді: дантеси і царі були і є завжди.

Красномовним свідченням цього є поезія «Княжа гора», присвячена генієві українського народу Тарасові Шевченку: «Земля ж моя рідна! Нема на тобі притулку. // Поети твої – і ти вже тобі чужі» [4, с. 237]. Та разом із тим, ніякі заборони і кайдани не в змозі заглушити голос справжнього митця, бо він проб'ється до людей. Саме такі роздуми з'являються у рядках вірша «Кобзар співав в пустелі Косаралу...»: «Правдивий пісні передзвін кайданів – то тільки звичний акомпанемент» [4, с. 239].

У циклі «Силуети» є вірш, що вирізняється серед інших своєю високою тональністю. Це поезія «Любов Нансена», в якому оповідається романтична історія кохання норвезького мандрівника Фрітьофа Нансена і Єви Сарс. Герої твору стоять перед вибором: кохання чи служіння справі. Любов Нансена і Єви жертвна, оскільки кожен із них готовий на самозречення заради коханої людини.

Привертає увагу і вірш-роздум «Чи зрієся Галілео Галілей?», у якому теж поставлена проблема вибору. Люди жорстокі до геніїв, готові засудити кожен їх вчинок. Але митець майже завжди залишається вірним собі і авторка захищає його від людського поголосу:

*О, не тривожте, люди його прах!
Чи знали ви, до осуду охочі,
якщо він навіть зрієся на словах,
які тоді були у нього очі?...* [4, с. 227]

Та незважаючи на осуд натовпу, неприйняття суспільством, переслідування і заборони, справжній митець залишається непокірним і нездоланим, вірним своїм ідеалам. Саме так можна тлумачити зміст останнього вірша циклу «Вітри гули віолончеллю...». Головним героєм поезії є нескорений Прометей, з яким крізь віки веде бесіду авторка:

*Тут берегів амфітеатри, і море міниться од барв.
О Прометею! Варто?!
Варто!*

Так він сказав мені з-за хмар [4, с. 258].

Що «варто»? Варіантів відповіді може бути безліч. Але найголовніше те, що слід бути вірним обраному шляху, своїм ідеалам, боротися словом із цинізмом і нищістю в ім'я перемоги Добра.

Висновки. Отже, у результаті нашого дослідження слід зробити такі висновки. Головною темою циклу Ліни Костенко «Силуети» є тема мистецтва. Героями поезій стали митці різних епох і мистецьких напрямів. Серед них є художники, письменники, музиканти, науковці, дослідники. Усіх їх об'єднує вірність обраному шляху, усі вони творці своєї справи, за яку ладні боротися до останку.

Ремінісценції, аллюзії, пряме цитування, біографічні матеріали на сторінках циклу функціонують як інформативні аксіоми і вільно влітаються у контекст, розбудовуючи естетичну сферу образної рецепції. Окрім того, вони надають творам достеменності, викликають роздуми і міркування.

Митець, у розумінні Ліни Костенко, є людиною, яка значно перевершила свій час. Досить часто творець залишається самотнім у цьому світі, де правлять нищі інстинкти. Він є гнаний

і осміяний натовпом, зраджений і вигнаний, але незламний, бо є голосом совісті народу, доби. Якою є його мета? У вірші, присвяченому Григорію Сковороді, Ліна Костенко дала відповідь на це питання:

Він твердо ставить кам'яну ступу.

Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу.

Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти.

Ми є тому, що нас не може бути [4, с. 198].

Література:

1. Брюховецький В.С. Ліна Костенко. Нарис творчості / В.С. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
2. Дроздовський Д. «З суми безконечно малих виникає безконечно велике...»: [До 80-річчя Ліни Костенко] / Д. Дроздовський // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 3. – С. 70–83.
3. Льницький М. З чого постає неповторність (Ліна Костенко) / М. Льницький // На перехрестях віку у трьох книгах. Кн. 1. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 412–426.
4. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
5. Макаров А. Поэзия – сестра истории: О стихотворном романе Лины Костенко «Маруся Чурай» / А. Макаров // Дружба народов. – 1982. – № 2. – С. 243–250.
6. Саєнко В.П. Концепт «культура» в естетичному просторі поезії Ліни Костенко / В.П. Саєнко // Вісник Житомирського

державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 2. – С.164–168.

7. Ставицька Л. «О скільки слів, і скільки снів мені наснилося...» / Л. Ставицька // Дивослово. – 2000. – № 3. – С.26–30.

Чередник Л. А. Концептуальна інтерпретація образу творця в циклі поезій Ліни Костенко «Силуэты»

Анотація. Стаття посвячена проблемі концептуальної інтерпретації образу творця в циклі поезій Ліни Костенко «Силуэты». Многочисленні ремінісценції, аллюзії, пряме цитування, біографічні факти являються не тільки різноманітністю інтертекстуальних вкраплень, але і допомагають автору воссоздать реальність культури як бессмертной екзистенції.

Ключевые слова: інтертекст, ремінісценція, аллюзія, поезія, образ, ліричний герой.

Cherednyk L. Conceptual interpretation of the image of the creator in the cycle of Lina Kostenko “Silhouettes”

Summary. The article is devoted to the problem of conceptual interpretation of the image of the creator in the cycle of Lina Kostenko “Silhouettes”. Numerous reminiscences, allusions, direct quoting, biographical facts are not only a kind of intertextual inclusions, but also help the author to recreate the reality of culture as an immortal existence.

Key words: intertext, reminiscence, allusion, poetry, image, lyrical hero.